

XIX.YÜZYILIN BAŞLARINDAKİ SAVAŞLAR DÖNEMİNDE POLATHANE (AKÇAABAT) LİMANININ ASKERİ ÖNEMİ

*Mustafa AYDIN**

Kuzeyine göre daha az girintili ve çıkıntılı bir yapısı olan Karadeniz'in güney sahilinde eski çağlardan beri doğal liman işlevi gören dört yer vardır: Ereğli, Sinop, Vona (Perşembe) ve Polathane (Akçaabat)¹. Bunlardan Vona ve Polathane, Trabzon'a gitmek amacıyla yola çıkan gemicilerin Sinop limanını geçtikten sonra çıkan bir fırtınada sığınabilecekleri doğal limanları teşkil eder. Vona limanı kendine sığınan gemiler için uygun hava şartları oluşuncaya kadar bir barınak sağlasa da, ticari bir hinterlandı olmadığından, gemiciler Polathane veya Trabzon limanını tercih etmek zorundaydılar. Trabzon limanının dibi kumluk olması dolayısıyla, fırtınalı havalarda demir tutturmak mümkün olmadığı için², yıldız, karayel ve poyraza karşı koruma sağlayan Polathane limanı Doğu Karadeniz bölgesinin en emniyetli limanı olarak ortaya çıkmıştı³. Bu çalışmada da günümüzde herhangi bir kıyı şehriden ayırt edilmesi mümkün olmayan, ancak tarihte stratejik konum itibarıyla gerek askerî gerekse ticarî bakımdan iz bırakan ve üzerinde pek durulmamış olan Polathane limanının bir dönemi incelenip ortaya konmaya çalışılırken, genel tarihi tamamlayıcı bir unsur olan mahalli tarih çalışmalarına küçük de olsa katkıda bulunulmak amaçlanmıştır.

* Dr., İ. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

¹ Ahmet Ardel, "Karadeniz", İA, VI, 231.

² Şakir Şevket, *Trabzon Tarihi*, (haz. İ. Hacıfettahoğlu), Trabzon 2001, s. 56.

³ Muzaffer Lermioğlu, *Akçaabat-Akçaabat Tarihi ve Birinci Genel Savaş-Hicret Hatıraları*, İstanbul 1949, s. 5.

Yerleşim yeri olarak tarihçesi MÖ.'ye kadar uzanan Polathane'nin adının burada yetişen "çınar" (platana) ağacına nisbetle verildiği belirtilir⁴. Türk hakimiyeti döneminde ise bu ad "Puladhane" şekline dönüşmüştür⁵.

XIX. yüzyılın hemen başlarında 1806-1812 Osmanlı-Rus savaşı esnasında İran-Fransa ittifakını gerçekleştirmek için I. Napoleon'un elçisi olarak 1806'da İran'a giden ve bu arada Polathane limanını da görmüş olan P. Am. Jaubert neşrettiği hatırasında, Polathane limanından Trabzon'un en elverişli limanı olarak bahs etmekte ve buraya ticari tüccar gemilerinin geldiğini de bildirmektedir⁶.

Yük ve yolcu taşımacılığında Doğu Karadeniz bölgesinin en önemli limanı olarak görülen Polathane limanının askeri açıdan da bir üs vazifesi gördüğüne hiç şüphe yoktur. Bunu III. Selim'in uygulamaya koyduğu Nizam-ı Cedid'e karşı isyan eden Trabzon Valisi Tayyar Paşa hadisesinde görebiliriz. Tayyar Paşa'nın Rus taraftarı Sohum Muhafızı Müşir Keleş Ahmed Bey'in yanına kaçması üzerine peşine düşen Osmanlı donanması⁷ 24 Rebiyülâhir 1221 (8 Temmuz 1806)'de Polathane limanına varmıştır⁸. Buradan Sohum'a doğru hareket eden donanma Sohum dönüşünde tekrar buraya uğramıştır⁹. Bu da limanın işlevini ortaya koyması bakımından kayda değer görünmektedir. Bu arada Osmanlı

⁴ P. Minas Bijişkyan, *Karadeniz Kıyıları Tarih ve Coğrafyası*, (ter. ve notlar, Hrand D. Andreeşyan), İstanbul 1969, s. 40; J. P. Fallmerayer, *Fragmente aus dem Orient*, München 1963, s. 132; A. D. Mortmann, *Anatolien, Skizzen und Reisebriefe aus Kleinasien (1850-1859)*, (eingeleitet und mit Anmerkungen versehen von F. Babinger), Hannover 1925, s. 412. Diğer taraftan şehir ismini veren ağaç Ş. Şevket'in eserinde "kavak" olarak zikr edilmektedir. Bununla ilgili bkz. Ş. Şevket, a. g. e., s. 86. Keza aynı hususla ilgili bkz. Lermioğlu, a. g. e., s. 47. Bu arada Polathane adı klasik dönem yazarların "Hermonassa" dedikleri yerle de örtüşmektedir. Hermonassa'daki "Arman" adı İbranice ve büyük ihtimalle yok olmuş bazı Ön Asya dillerinde "Çınar" demektir. "Assa, Assus" ise Anadolu'da yaşamış eski dillerin pek çoğunda "şehir" anlamına gelmektedir. Bu iki kelime birleştirildiğinde "Çınar şehri" ortaya çıkmaktadır. Bununla ilgili bkz. Mordtmann, a. g. e., s. 412.

⁵ Bijişkyan, a. g. e., s. 40; Mordtmann, a. g. e., s. 412.

⁶ P. Am. Jaubert, *Voyage en Arménie*, (Précédé D'une Notice sur L'auteur Par. M. Sédillot), Paris ty., s. 334. Ayrıca Jaubert'in seyahatıyla ilgili daha geniş bilgi için bkz. Mustafa Aydın, *"XIX. Yüzyılda Kafkaslar'da Nüfuz Mücadeleleri (1800-1830)"*, (I. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi) İstanbul 2001, s. 119-120.

⁷ Mesele ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Özcan Mert, "Canikli Hacı Ali Paşa Ailesi", *DİA*, VII, 151-154; Aydın, a. g. t., s. 40-44.

⁸ HH, 4045-A, Sadaret Alerdarı Abdurrahman Ağa ve Donanma-ı Humâyûn Başbuğu Halil Ağa'nın gönderdikleri maruzat. Bu maruzatın arza sunulan hılasası için bkz. HH, 4045 (15 Ca. 1221/31 Temmuz 1806), Savaş gemilerinin Polathane limanına varışlarıyla ilgili ayrıca bkz. HH, 4045-F, 4070-F.

⁹ HH, 4070, -G; 4070-I.

Devleti ile Rusya arasında çıkan savaş (1806-1812) Kafkaslarla sınırlı kalmamış ve Ruslar donanmaları vasıtasıyla Karadeniz kıyısında Trabzon valiliği sınırları içinde bulunan Akçakale ve Polathane limanlarına asker çıkarma teşebbüsünde bulunmuşlardır. Hadise ile ilgili Canik Muhassılı ve Trabzon Mütessellimi Hazinedârzâde Süleyman Ağa İstanbul'a gönderdiği mektupta, Rus donanmasının Ramazanın 28. günü (27 Ekim 1810) Akçakale ve Polathane limanlarına 14 savaş gemisiyle ansızın saldırdığını, kıyıya sandallarla asker ve topları çıkarıp, Polathane üzerine hücum ettiğini bildirmiştir. Bu arada Tabzon Valiliği tarafından Faş kalesi için toplanmış olan çok sayıda ağa ve asker o günlerde Polathane limanında bulunduğundan Rusların saldırısı üzerine vuku bulan muharebede Ruslar ağır bir yenilgiye uğratılmışlardır. Çarpışma neticesinde Ruslar muharebe meydanında "deryaya gark" olanlarla birlikte 900'den fazla asker kaybederlerken, epey miktarda zahire ve birkaç top ve sandal da Osmanlı birliklerinin eline geçmiştir¹⁰. Bu arada Rus saldırısını haber

¹⁰ HH, 41855-D, (21 Za. 1225 / 18 Aralık 1810), Canik Muhassılı ve Trabzon Mütessellimi Süleyman Paşa'nın gönderdiği mektup. Bu arada Polathane ve civarına yapılan Rus saldırısı esnasında bu saldırıya katılan savaş gemilerinin sayısı ile ilgili kesin bir rakam verilememektedir. Yukarıda metin içerisinde bir arşiv belgesine dayanarak zikr ettiğimiz sayı 14 iken, bu sayı bir başka belgede 15 olarak görülmektedir (bununla ilgili bkz. HH, 44221-A). Aynı sayı Şanizade tarihinde 18 olup, Cevdet tarihinde de aynen tekrarlanmıştır (bununla ilgili bkz. M. Atallah Şanizade, *Tarih-i Şanizade*, I, ty., 304-305; Ahmet Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, (2. baskı), IX, Dersaadet, 1309, 220). Bu arada bir zamanlar Akçaabat'da ayanlık yapmış bir aileden gelen Lermioğlu da "büyüklerden dinleyip" derleyerek oluşturduğu bilgilerinde, Rusların 10 parça savaş ve 2 parça destek gemisiyle geldiklerini (bununla ilgili bkz. Lermioğlu, a. g. e., s. 105) ve Ruslarla yapılan mücadele esnasında Rusların 1322 ölü, 48 yaralı ve 127 esir vermiş olduklarını, buna karşın halk ve asker olarak Osmanlı tarafının ise 48'i kadın olmak üzere 969 kişi kayb ettiğini belirtmektedir (bununla ilgili bkz. Lermioğlu, a. g. e., s. 126-127). Ayrıca yazılan ilk şehir tarihi olması bakımından dikkate değer olan ve konu ile ilgili bilgi veren Şakir Şevket de Rusların çıkartma yaptıkları yerin "Sargana" olduğunu bildirmektedir. Bununla ilgili bkz. Şakir Şevket, a. g. e., s. 140-141. Yine savaşla ilgili bkz. Lermioğlu, a. g. e. s. 106-129; keza, Mahmut Goloğlu, *Trabzon Tarihi: Fetihden Kurtuluşa Kadar*: Trabzon 2000, s. 97-99.

Diğer taraftan Rusların, böyle bir saldırı yaparken burada bulunan Hristiyan halkın kendilerine destek verebilecekleri düşüncesiyle hareket etmiş olabilecekleri ihtimali akla gelmektedir. Bununla ilgili olarak kasabanın nüfus yapısını incelediğimizde XVI. yüzyılda Hristiyan nüfusun Müslüman nüfustan fazla olduğu görülmektedir (bununla ilgili bkz. M. Tayyip Gökbilgin, "XVI Yüzyıl Başlarında Trabzon Livası ve Doğu Karadeniz Bölgesi", *Bulleten*, XV/104-104, s. 310). Daha sonra bu yapının değişikliğe uğradığı kesin olmakla birlikte Bijişkyan 1817'de gördüğü Polathane'de Türk, Rum ve Ermenilere ait 400 ev bulunduğunu belirtmektedir (bununla ilgili bkz. Bijişkyan, a. g. e., s. 40). Ancak Bijişkyan bu evlerden kaç tanesinin Türklere, kaç tanesinin Rum veya Ermenilere ait olduğuna dair bilgi vermemektedir. Bijişkyan'dan yirmi yıl sonra Polathane'yi görmüş olan İngiliz seyyah W. J. Hamilton kasabada 200 Türk ve 140 Rum evinin bulunduğunu zikr etmektedir (Bununla ilgili bkz. William J. Hamilton, *Researches in Asia Minor, Pontus and Armenia*, I-II,

alan ve muharebeye katılmak amacıyla oluşturduğu birlikle Polathane'ye yardıma gelen Trabzon Valisi Ali Paşa Rus gemilerinden açılan ateş sonucu yaralanmıştır¹¹.

Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki harbe nihayet veren Bükreş andlaşmasının ardından Trabzon Valisi Mehmed Hüsrev Paşa hükümet merkezine gönderdiği bir kaimesinde, Trabzon'un sol tarafında, Trabzon'a üç saat mesafede olan Polathane kasabasının oldukça büyük bir liman olduğunu ve sefer esnasında Rus donanmasının ihtilal çıkarmak için Polathane'ye demirleyip, karaya asker çıkardığını, ancak bunların püskürtüldüğünü hatırlattıktan sonra limanın hâlâ dışarıdan gelebilecek saldırılara açık olduğunu ve buranın muhafazası için bir tabya inşa edilmesi gerektiğini ve bunun için irade buyurulmasını istemiştir¹². Gönderilen bu yazı Sadarete sunulurken; Hüsrev Paşa'nın Çürüksu tarafına kale, Batum limanına tabya, Trabzon limanının saldırılardan korunması için Üçüncüoğlu konağı adlı boş yere kargir tabya yanında Polathane'ye de bir tabya yapılmasının önemine değindiği belirtildikten sonra, Paşa'nın daha önce gönderdiği iki kaime de eğer tabya inşasına irade buyurulursa uygun yerlerin keşfi için bir mühendis ve mimar gönderilmesini yazdığı ifade edilmiştir. Bunun üzerine bir mimar ile mühendisin o mahallere bina yapılmasının uygun olup olmadığını araştırması ve yapılırsa ne kadar masraf olacağı ve ne vakit tamamlanacağını bildirilmesi hususunda çıkan emir gereği bu iş için Mühendishanenin "sınıf-ı sani hulefasından" Mehmed Tahir Efendi ve Mimar Selim Şakir görevlendirilmiş ve kendilerine de 500'er kuruş harcırah tahsis olunmuştur¹³.

Trabzon Valisi Hasan Paşa tarafından gönderilen bir başka tahriratın hülasasından, limanda olan topların açıkta, yağmur altında ve çamur içinde bulunduğu ve limanın gerekli yerine de tabya yapılmadığı anlaşılmaktadır. Bu durum yukarıda belirttiğimiz 1818 yılındaki teşebbüsün kuvveden fiile geçirilemediğini ya da yapılan tabyanın Hasan Paşa dönemine (1824) kadar ulaşmadığını göstermektedir. Hasan Paşa ise Mühendis Hafız Salih Efendi marifetiyle Polathane limanının etrafındaki Kavak Han ve Sargana Burnu ile Kireçhane adlı yerlerin keşfini yaptırarak her birine nefer odalarıyla birlikte metin birer tabya inşa ettirmiştir. İnşa edilen bu tabyalara toplar da konmuştur.

Hildesheim-Zürich-New York 1984, s. 246). Bu rakamlarda göstermektedir ki, Polathane'ye Rus baskını yapıldığı sırada burada azımsanmayacak sayıda gayri müslim teba yaşamaktaydı ve bu unsur da Rusların buraya çıkarma yapmalarında önemli amil olabilir.

¹¹ HH, 42410, (1225/1810). Şevket, a. g. e., s. 188-190; Lermioğlu, a. g. e., s. 104.

¹² Cevdet Askeriye, 8503, (17 Ca. 1233/25 Mart 1818).

¹³ Cevdet Askeriye, 8503, (2 S. 1234 /1 Aralık 1818).

Bu inşa faaliyetlerinin gerçekleşmesinde, Rum meselesi dolayısıyla Osmanlı Devleti ile Rusya arasında gerginleşen ilişkilerin bir savaşa dönüşme olasılığının artmış olmasının rolü olsa gerektir. Bu arada aynı belgeye göre Polathane limanında; 2, 5; 3; 4; 5; 6 ve 6, 5 kıyyelik olarak 12 top bulunduğu, 11 ve 15'er kıyyelik 4 kıta topun Trabzon kalesine ve 4 kıta topun dahi Polathane limanına konmak üzere alet ve edevatıyla gönderilmesi gerektiği belirtilmiştir. Bunun üzerine Hasan Paşa'nın talep ettiği bu toplar yollanmıştır¹⁴.

Bu yazışmadan üç yıl sonra Hasan Paşa'nın İstanbul'a giden Hazinedârı Hurşid Ağa'nın tahririnden anlaşıldığına göre Polathane civarındaki tabyalar topçu askeriyeye güçlendirilmiş ve çıkma ihtimali giderek artan Osmanlı-Rus savaşıyla ilgili gerekli hazırlıklar yapılmaya çalışılmıştır¹⁵.

Bu arada epey bir süredir devam etmekte olan Rum meselesi dolayısıyla İngiltere ve Fransa'nın Rusya'yı desteklemeleri, hatta bu üç devletin elçilerinin İstanbul'u terk etmeleri üzerine 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşının giderek yaklaştığı ve savaşın bütün Müslümanlara "farz" ilan edildiğinin fermanla bildirildiği bir sırada Karadeniz kıyısında bulunan Giresun kalesi, Yol Ağzı ve Zefre limanı, Tirebolu kalesi, Elevi (Görel) iskelesi, Büyükliman, Fol iskelesi, Derbend, Trabzon sancağında (Çinlof) kalesi, Sürmene limanı vd. bazı yerler yanında Akçakale ve Polathane'ye mevcut tabyaların dışında yeni toprak tabyalar inşa ve yerine göre toplar konması hususuna dair 1243 Şevval'inde (17 Şubat-16 Mart 1828) irade gönderilmiştir¹⁶.

Hükümet merkezi, Rusların olası saldırıları karşısında bu gibi tedbirlerin alınmasını isterken, Trabzon Valisi Hasan Paşa da gönderdiği yazıda, Rusların gözünün öteden beri Polathane ve Trabzon limanında olduğunu, hatta gemilerinin açıkta dolaşıp fırsat kolladığını ve buraların muhafazası için gece gündüz çalıştığını belirttikten sonra, savunmanın güçlendirilmesi için Gümüşhane sancağından voyvodalarıyla asker istendiği ve bir an önce gönderilmesinin gereği üzerinde durmuştur¹⁷. Polathane ve sair yerlerle ilgili bu tür yazışmalar yapıldığı sıralarda Polathane'deki Topçubaşı Lermioğlu Osman Ağa yaşlılığı dolayısıyla görevinden alınarak yerine Genç Osman Ağa atanmış ve Polathane'deki mevcut top, mühimmat ve diğer harb malzemesiyle ilgili

¹⁴ HH, 33803, (22 R. 1240 /14 Kasım 1824).

¹⁵ HH, 44571, (1242/1826-1827).

¹⁶ Lermioğlu'nun, a. g. e.'nde Akçaabat Adliye mahzeninde incelediği sicilli mahfuz defterinin kayıtlarının yer aldığı s. 82-83'den naklen.

¹⁷ HH, 44291, (25 Za. 1243/8 Haziran 1828).

yapılan devir teslim esnasında tutulan deftere göre (17 Safer 1244 /29 Ağustos 1828) Polathane'de;

- 850 kıyye 21 varil siyah barut
- 2 adet 14 çaplı balyemez topu
- 2 adet 11 çaplı balyemez topu
- 1 adet 9 çaplı balyemez topu.
- 2 adet 7 çaplı balyemez topu
- 5 adet 5 çaplı balyemez topu
- 4 adet 3 çaplı balyemez topu
- 1 adet 12 çaplı sür'at topu
- 1 adet 14 çaplı kale topu
- 28 adet hartuçlu kağıt
- 29 adet fitil-i mısri
- 25 kıyye çiriş
- 7 adet gılâflı nişangâh
- 1100 adet 14 çapında yuvarlak (gülle)
- 1020 adet 11 çapında yuvarlak
- 500 adet 7 çapında yuvarlak
- 650 adet 5 çapında yuvarlak
- 150 adet 3 çapında yuvarlak
- 104 adet 14 çapında kale yuvarlak
- 200 adet 12 çapında sür'at yuvarlak
- 2 çift top iğnesi

8 adet top veznesi¹⁸ tesbit edilmiştir. Osmanlı-Rus savaşının devam ettiği esnada yapılan bu değişimin ardından Trabzon Valisi Osman Paşa Polathane limanının toprakları güçlendirildiğine dair bilgiyi İstanbul'a ulaştırmıştır¹⁹ Fakat

¹⁸ Lermioğlu, a. g. e., s.83-84'den naklen.
HH, 43259, (27 B. 1244 /3 Şubat 1829). Tahrirat.

İstanbul'a ulaştırılan bu olumlu bilgilere rağmen 3 Şevval 1244 (8 Nisan 1829)'de gönderilen buyruhduda Polathane limanında, Akçakale, İskefye, Şol ve Şarlı sahilinde bulunan top tabyalarının kötü bir durumda bulunduğu belirtilerek, Rus gemilerinin Karadeniz'de bulunduğu bir sırada buraların tamir edilmesi, yeniden inşası, gerekli yerlere yeni tabyalar, metrisler ve piyade gözetleme yerleri, hendekler kazılması ve gerekirse sahilde istihkamlar yapılması emr edilmiştir²⁰.

Bu arada 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşının Edirne andlaşmasıyla sona ermesinin ardından Polathane'ye yönelik askeri malzeme akışının devam ettiği; buraya 1836 yılında gönderilen 1000 kûsur alet, edevat ve top güllesiyle birlikte 12 çapında 3 kıta sürat topundan anlaşılmaktadır²¹. Bu da Polathane ve çevresinin askeri ve stratejik öneminin uzun bir süre daha devam ettiğine işaret etmektedir.

Netice olarak, bu çalışmayla günümüzde askeri ve stratejik bakımdan hiçbir önemi kalmayan, önceki yıllarda oynadığı mühim rol ise iyice unutulmuş olan Polathane limanının hususiyle XIX. yüzyılın ilk yarısındaki en buhranlı dönemde üstlendiği rol ortaya konmaya çalışılmıştır. Bölgeyle ilgili benzeri lokal çalışmaların, Kuzey Karadeniz sahil şeridinin Kuzey ve Kuzey-doğu eksenli olup, Anadolu'ya yönelik her türlü siyasi, ticari ve askeri oluşumlar içindeki yerini ve muhtemel planlamaları anlamak bakımından önemli olacağı aşikardır.

²⁰ Lermioğlu, a. g. e., s. 84-85'den naklen.

²¹ Lermioğlu, a. g. e., s. 86'dan naklen.

ABSTRACT

The paper aims to present and decipher the port of Polathane (Akçaabat) not a distinctive but an ordinary one among the other Anatolian seaside towns having a military importance and a distinguished role for the Ottoman Empire during the beginning of the XIX. Century.